

BOTOȘANII ÎN JURNALELE DE CĂLĂTORIE GERMANE

HORST FASSEL și SORIN CHIȚANU

Deocamdată mai este valabilă constatarea lui Iorga potrivit căreia itinerariul negustorilor Peter Sparnau și Ulrich von Ternstedt din 1385 ar fi prima relatare a unor călători germani despre țara noastră¹. Nici următoarea relatare de călătorie, cea a lui Johann Schiltperger, nu ne aduce multe noutăți despre țările române, chiar dacă în drumul său spre patrie, Schiltperger trece și prin Suceava (Sedhof!)².

În secolele 16 și 17 cronicile, tot mai numeroase, vor suplini oarecum lipsa de informații despre România, iar în jurnalele de călătorie enciclopedice se vor sintetiza informațiile despre Țările Române³. De asemenea, în unele scrieri literare, se vor integra fragmente din jurnale de călătorie, așa cum se întâmplă în romanul cunoscutului scriitor Eberhard Happel⁴. Chiar dacă datele respective se referă și la Moldova, ele nu sînt nici foarte precise și nici foarte numeroase. Se dezbate mereu, cu această ocazie, originea poporului român și caracterul limbii sale, iar în cele mai multe cazuri se menționează în plus etimologii, deseori fantaziste, ale toponimelor⁵. Evenimente politice sînt menționate mai rar⁶, o continuitate a istoriei politice nu ni se relevă în aceste scrieri.

Împrejurimile Botoșanilor sînt amintite din secolul al XVI-lea de cunoscutul Johann Sommer (1542—1574) în lucrarea *Viața lui Jacob Despot, Domnul Moldovei*, unde descrie lupta dintre Alexandru Lăpușneanu și Despot Vodă. „Moldovenii nu au ținut piept nici primului atac al dușmanilor : caii lor au luat-o la goană cu o iuțeală nespūsă trăgînd cu ei și pe călăreți chiar fără voia lor.. Cei mai mulți dintre ei nici nu

1 Iorga, Nicolae, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, București 1937, p. 1 și urm.

2 Penzel, A. I. (ed), *Schiltperger. Reise in den Orient*, München, 1814.

3 De ex. la Birken S., *Der Donaustrand*, Nürnberg, 1664; cf. Fassel H / Schroeder K. H., *Das Rumänienbild bei Sigmund v. Birken*, în : *Südostforschungen*, München. 1972, p. 164-178.

4 Cf. Fassel, H., *Ein interessantes Rumänienbild im 17. Jahrhundert*, în : „Volk und Kultur“, București 1976, 8, p. 45.

5 Vezi la Armbruster, A., *Romanitatea românilor*, București, 1975.

6 Ein *Augenzeuge über Despot-Vodă*, NBZ, Timișoara, 28.11.1969, p. 415.

văzuseră bombarde de acelea de mînă și de aceea mici ei și nici caii lor nu le pot auzi fără cea mai mare tulburare“⁷.

În cursul anului 1651 a călătorit prin Moldova Johann Mayer, emisarul reginei Cristina a Suediei, la hanul tătarilor Islam Ghirai al III-lea. Din jurnalul său de drum, scris în limba germană, s-a păstrat doar fragmentul călătoriei de întoarcere pe ruta Cetatea Albă, Iași, Cotnari, Botoșani, Dorohoi și Cernăuți. Autorul jurnalului nu dă dovadă de prea mult spirit critic. Imaginea unui „sat pustii“ nu este comentată, în schimb se oprește asupra unor amănunte mai puțin semnificative. „Orășelul Cotnari a rămas nevătămat de cazaci, nu pentru că s-a apărat (dar nici nu era în stare de apărare), ci s-a răscumpărat cu o sumă de bani și câteva butoaie cu vin. Sînt numai case de lemn, dar parte din ele sînt în felul lor încăpătoare și destul de frumos făcute“⁸. A doua zi, indispus de drumul greu din cauza ploii, nu menționează decît că a ajuns „destul de tîrziu la Botoșani, un orășel devastat“ unde a petrecut noaptea.

Botoșanii sînt menționați și în jurnalul lui Conrad Iacob Hildebrandt (1629—1679), care a însoțit ca predicator pe ambasadorul Gotthard Welling în Ucraina, străbătînd Moldova de la Oituz la Soroca și înapoiindu-se prin Botoșani, Suceava, Baia și Piatra (1656—1658)⁹.

Interesul german (respectiv austriac) crește în secolul al XVIII-lea, cînd schimbările petrecute în raportul de forțe par a favoriza (și temporar au și înlesnit) o anexiune a teritoriilor românești. Pentru a le pune în subordine se impunea o cunoaștere a potențialului lor natural, social și istoric. Călătorii germani (austrieci) veniți în acea perioadă (mai întii în Banat și Oltenia) în țările române au urmărit, în primul rînd, o descriere topografică a teritoriilor vizitate (ceea ce, în viziunea timpului, a inclus și informații istorice, etnografice și demografice) sau studii geologice, de relief, militare, ei au elaborat jurnale de călătorie specializate, care conțin informații de specialitate precise, complete cu impresii subiective. Aceste luări de poziție ocupă în ansamblul jurnalelor un spațiu redus, iar faptul că nu se urmărește aici decît o informare de strictă specialitate, lasă să dispară și interesul pentru specificitatea fiecărei regiuni prezentate, respectiv pentru orașele vizitate pe parcurs. Cele mai multe jurnale de călătorie germane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea fac parte din categoria descrierilor „fizicale și politice“ (Physikalisch-politische Reisebeschreibung) unde primul termen însemna în accepțiunea timpului preocuparea pentru relieful geografic, al doilea avînd darul să sublinieze intenția formativă, educațională a jurnalelor. Nu e de mirare în consecință, că la baza acestor jurnale a stat geografia lui Cantemir (*Descriptio Moldaviae*, în germană *Beschreibung der Moldau*, Leipzig 1771). Așa se întîmplă în *Schauplatz des gegenwärtigen Krieges zwischen Rußland und*

7 În *Călători străini despre țările române*, Editura științifică, București, 1970, vol. 2, p. 257-258. Chiar dacă Sommer nu indică numele localității unde a avut loc lupta, aceasta este menționată și de un anonim, probabil ungar : „lîngă o localitate numită Botoșani pe unde curge un riu noroios“, p. 123-125.

8 În *Călători străini despre țările române*, vol. 5, p. 452.

9 Idem, p. 601.

Pforte, unde este inclusă și o descriere a Moldovei¹⁰ compilată în bună parte după Cantemir. Când se dă împărțirea topografică a Moldovei, în cadrul prezentării Moldovei de Sus întâlnim la paragraful 3¹¹ și districtul Hîrlăului, unde se menționează trei orașe: 1. Hîrlău, 2. Botoschany, 3. Cotnar. Doar pentru Cotnar se menționează că ar fi sediul unei comunități catolice și că ar fi vestit din cauza vinurilor sale. În plus, față de Cantemir, nu întâlnim aici nici o informație, pentru că completările compilatorului german se referă exclusiv la evenimente războinice care au avut loc în secolul al XVIII-lea (deci după moartea autorului român) și acestea n-au atins zona Botoșanilor (de exemplu ocuparea în 1739 a Iașului de către trupe rusești, incendierea aceluiași oraș din 1753, ocuparea Iașului de generalul-locotenent Elmpt în 1769, înfrîngerea unui corp de armată turcesc de 10.000 de oameni la Adjud de către trupele rusești conduse de Podorițani la 15 ianuarie 1770).

Tot o compilație după Cantemir (care e citat în numeroase rînduri) este și descrierea Moldovei inclusă în „descrierea lumii“ a lui Büsching¹². Înțelegîndu-și în mod eronat sursa, Büsching situează Dumbrava Roșie în vecinătatea Cotnariilor, afirmă că vinul de Cotnari ar „frige“ după ce a ajuns la o vechime de patru ani și e de părere că țărani moldoveni nu sînt „moldoveni autentici“ pentru că ar fi fost „vecini“. În cadrul topografiei generale a Moldovei menționează și el în ținutul Hîrlăului orașele Botoșani și Cotnari.

Intr-un mod nou îl utilizează pe Cantemir cunoscutul autor al *Istoriei Daciei transalpine*, F. J. Sulzer¹³. După propriile declarații, acest autor dorea să dea în lucrarea sa doar o geografie a Daciei, istoria aceluiași ținuturi urmînd să apară ulterior (manuscrisele lui Sulzer se află la biblioteca muzeului Brükenthal). Atît Nicolae Iorga cît și alți cercetători l-au considerat pe Sulzer un autor tendențios, pe de altă parte un simplu compilator al lui Cantemir și al generalului Bauer. Referitor la prima ipoteză, ea se justifică în parte, Sulzer arătîndu-și nemulțumirea din cauza respingerii candidaturii sale pentru postul de ambasador austriac la București (post ocupat de Raicewich și el autor al unor *Observații despre Moldova și Țara Românească*¹⁴, cu care Sulzer polemizează explicit și implicit) într-o lucrare mai redusă ca dimensiuni, *Altes und Neues, oder dessen literarische Reise durch Siebenbürgen, den Temeswarer Banat, Ungarn*¹⁵. Dar „tendenționismul“ său rezultă, de multe ori, din sursele sale, dintre care Cantemir și Bauer sînt doar două exemple. Am mai putea cita, din bibliografia folosită de Sulzer pe Schwarz v. Sprin-

10 Hamburg, 1771, p. 203-216.

11 Idem, p. 213.

12 Büsching, F. A., *Große Erdbeschreibung*, Troppau, 1785, vol. 6, p. 296-300; vol. 5, p. 523-560.

13 Sulzer, Franz Joseph, *Geschichte destransalpinisches Daciens das ist der Walachei, Moldau und Bessarabiens, im Zusammenhang mit der Geschichte des übrigen Dacien als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte*, Wien, 1781, vol. I.

14 *Bemerkungen über die Moldau und Walachei in Rücksicht auf Geschichte, Naturprodukte und Politik*, Wien, 1789 (cu un an înainte apăruse originalul italian).

15 Sine loco., 1782.

genfels¹⁶, Marsigli¹⁷, Grisellini¹⁸, Born, I. Cara¹⁹ ș.a., lucru care atestă documentarea sa serioasă. În același timp, informațiile preluate nu sînt totdeauna exacte. Sînt cunoscute fantasmagoriile din acel timp: rasa ciudată de oi, florile de baltă din care se poate obține unt, prezente la Cantemir, grozăviile munților Hațegului unde trăsnetul poate omorî pe loc o turmă întregă, iar vîntul poate să arunce păstorul și turma în prăpastie (Schwarz). Toate aceste erori sînt preluate drept informații exacte de Sulzer, pledînd, ca și în cazul surselor sale, pentru o lipsă de discernămint între real și imaginar. Sînt erori datorate „fantasticului ignoranței“ (E. Papu), care sînt specifice pînă și secolului luminilor. Ceea ce nu s-a avut în vedere, cînd s-a vorbit de Sulzer: el a adaptat o formă literară consacrată a timpului care-l silea la o confruntare cu predecesorii — dialogul erudit. Partenerii săi de discuție sînt autorii sus menționați, pe care nu-i compilează, ci îi discută critic, preluînd date de la ei sau refuzînd constatările lor. Astfel, dialogul Sulzer—Cantemir aduce multe completări din partea primului. Cînd e vorba de Cotnari, citează pasajul respectiv din Cantemir. Apoi adaugă că toate aceste constatări nu mai au decît o valoare istorică: toate bisericile menționate de Cantemir fiind acum ruine, iar din cauza războiului vinul vestit odinioară nu poate fi cultivat. Concluzia e: „Din toate acestea rezultă ușor, că atît înfățișarea exterioară cît și cea internă a Moldovei este cu totul alta decît pe vremea lui Cantemir“²⁰. Cînd preia informațiile cantemiriene despre Ceahlău, Sulzer adaugă o comparație: „Astfel Ceahlăul ar trebui să depășească în înălțime Bucegiul, dacă e adevărat că de aici poți vedea Akermanul la o depărtare de 60 de mile“²¹. Exemplele ar putea fi înmulțite. Ceea ce rămîne de cercetat este modul în care Sulzer preia critic pe Cantemir și pe alți predecesori. Cert este că ipoteza simplei compilații nu se mai poate susține.

Prezentînd orgnizarea politică a Moldovei, Sulzer constată, după cum am arătat, că informațiile lui Cantemir nu mai sînt actuale. Astfel din Moldova de Sus mai făceau parte la acea dată numai o parte din ținutul Hotinului, Dorohoiul, Hîrlăul și ținutul Neamțului și al Bacăului. Ținutul Hîrlăului este „mare, frumos și roditor“, dar orașul nu este prea mare, Botoșaniul nu ar fi cu mult mai bun, iar Cotnariul ar fi într-o stare și mai rea decît Hîrlăul. În primul și în întregul ținut conduc ispravnicii, în al doilea, de unde provin veniturile domniței Moldovei, un cămăraș numit de ea sau vistiernicul și în al treilea marele paharnic“²².

16 Care a dat o descriere a Țării Românești făcută în timpul ocupației austriece din 1717—1737 (beschreibung der österreichischen Walachey, în: Ungarisches Magazin, Pressburg, 1873, II, p. 179-201).

17 Marsigli, F., *Danubius Pannonico-ysicus*, Haag, 1726, I—VI.

18 Grisellini, F., *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats*, Wien, 1780, 1—2 (și Timișoara, 1926).

19 Bom, I., *Carra, Briefe über mineralogische Gegenstände...*, Frankfurt/Leipzig, 1774.

20 Sulzer, J. F., Op. cit., I, p. 413.

21 Idem, p. 417.

22 Idem, p. 412.

Pe urmele lui Cantemir și Sulzer a mers călătorul austriac Hacquet. Primul său scop a fost descrierea resurselor geologice ale Carpaților. Venind în contact cu oamenii Galiției, Ardealului și Moldovei, a încercat să redea specificul etnografic și psihomental al fiecărui ținut²³. Moldova e prezentată în comparație cu Bucovina și, deoarece Hasquet este un partizat al „principelui luminat“ Josif al II-lea, se subînțelege că în cadrul prezentării Bucovinei va scoate în relief elementele de perspectivă, de progres, iar în Moldova, neatinsă de reformele iosefine, caută să identifice mai mult stări sociale inadmisibile. Astfel „Cernăuțiul e un orașel neîntărit, compus din 600—700 de case. De când se află sub sceptrul lui Josif are multe case noi, durabile, din piatră, în locul celor vechi din lemn“²⁴. În schimb, în Moldova există case mici, locuitorii mănincă numai pilaf și carne, avînd deseori o singură cămașă. Hacquet explică situația prin faptul că „grecii asupresc și exploatează pe moldoveni“²⁵, iar arendașii sînt de vină prin metodele de jaf că „în țară există o populație puțină“²⁶. Natura este deosebit de darnică la Iași. „Am văzut la multe mănăstiri și în livezi o anumită specie de mere care ajung la mărimea unui cap de copil și pot fi păstrate timp de un an. Ele se numesc aici Domneasca, merele domnilor“²⁷. În sprijinul afirmației sale, Hacquet îl citează pe Duhamel cu al său *Traité des arbres fruitiers, avec figures* (Paris, 1768), dar și aici avem de a face cu exoticul ignoranței. Caracterul moldovenilor îi apare ca fiind mai bun decît al românilor din Ardeal și din Banat, mai bun decît al sașilor și al ungarilor. Ei au o fire dură, „pot suporta mai mult decît alții“²⁸. Remarcă apoi, că atît în Moldova cît și în Ardeal românii sînt cei mai numeroși, avînd justificare drepturi să revendice stăpînirea țării. Referitor la Botoșani (scris : Botoczany, Potuschan), Hacquet constată că ar fi un orașel frumos, în care a poposit aprovizionîndu-se în vederea continuării călătoriei. Remarcă că Sulzer nu l-a cunoscut pentru că îi era mai aproape Țara Românească decît Moldova, conchizînd : „din cauza retragerii lor grabnice, turcii nu l-au putut devasta“²⁹. Botoșaniul a făcut asupra călătorului o impresie favorabilă, ceea ce rezultă și din situarea lui alături de localitățile apusene. „Acest orașel deschis este foarte populat. Este prima localitate din Țara de Sus și practică un puternic comerț. Cînd am ajuns acolo se ținea tocmai un tirg anual, mult mai mare decît oricare din monarhia austriacă. S-au adus tot felul de mărfuri, atît englezești cît și franțuzești... În această localitate, care are o poziție favorabilă, trăiesc tot felul de locuitori greci, arnăuți, armeni, moldoveni și evrei, oameni care caută să se hrănească numai din comerț, cu excepția moldovenilor. Botoșaniul are ceva mai mult de o mie de case

23 Hacquet, I., *Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*, Nürnberg, 1794, I—IV.

24 Idem, II, p. 85.

25 Idem, II, p. 60.

26 Idem, II, p. 66.

27 Idem, II, p. 69.

28 Idem, II, p. 101.

29 Idem, II, p. 38.

și câteva biserici de piatră“³⁰. Cu toate că Hacquet intercalează în descrierea sa și elemente fanteziste, informațiile sale sînt prețioase, amănunțite și în general demne de încredere. Din aceste motive îl apreciază Iorga : „Acest om învățat, de o mare hărnicie în cercetările sale, ne-a cunoscut bine“³¹.

Tot interesele austriece l-au adus și pe Joseph Rohrer în Moldova. Îl preocupă în primul rînd etnografia (constată ospitalitatea românilor, remarcă calitatea dulcețurilor, a tutunului folosit). Jurnalul lui Rohrer e conceput în formă epistolară³², primele patru scrisori fiind destinate Moldovei și Bucovinei (dateate Suceava 20 XI 1802, Suceava 21 XI 1802, Siret 22 XI 1802, Cernăuți 23 XI 1802). Rohrer a folosit ruta : Iași — Botoșani — Suceava — Siret — Cernăuți — Lvov — Cracovia — Brno — Viena. Din nou remarcăm contrastul Bucovina/Moldova, conceput tendențios, în scopul susținerii autorităților austriece din Bucovina. Astfel se afirmă : „Ce deosebire este privitor la starea șoselelor și podurilor între Bucovina aflată sub guvernămînt austriac și Moldova!“³³. Descriind Bucovina ne vorbește despre herghelia de la Văscăuți, salina de la Cacica, brînză care e la fel de bună ca și cea elvețiană, mineritul de la Cîrlibaba, Iacobeni. În Moldova face un popas la Botoșani unde este oaspetele boierului Balș. În biblioteca acestuia nu găsește decît „Bibliothèque des romans“, dar semnalează că „acesta (Balș) începuse, printre altele, să traducă în limba greacă *Zaide* al lui Voltaire“³⁴. Îl vizitează pe Mavrocordat, fostul domnitor, trecînd și pe la lacul Dragaș. Constată că toate casele boierești arată asemenea palatelor turcești, dar bisericile, în schimb, ar fi sărace. Atestă domnitorilor și boierilor moldoveni că „nu se dau în lături față de razele iluminismului și participă cu viu interes la tot progresul, care face cînte spiritului!“³⁵. Aceste laude sînt contracarate de stări sociale nesatisfăcătoare : Iașul arată ca un orașel german rural, Șuțu, voievodul, e tiran, berea e necunoscută(!) etc.

În 1805 își începe călătoria de la Budapesta la Bistrița — Suceava — Botoșani — Iași — Hotin contele ungar Vincențiu Batthyani care publică un jurnal în limba germană³⁶. Despre acest jurnal a mai scris și Artur Gorovei³⁷. Remarcăm că Batthyani consideră Moldova ca fiind o parte a lumii turcești, descoperind peste tot, în primul rînd, stări de necivilizație. Termenul de comparație este și pentru el Bucovina, unde în ciuda unor lipsuri înregistrează totuși un progres simțitor, mai cu seamă în organizarea economică. Tendențioase sînt constatările lui Batthyani referitoare la fizionomiile naționale. Conaționali săi se disting prin mîndrie, prin

30 Idem, II, p. 37.

31 Iorga, N., *Istoria românilor prin călători*, București, 1929, vol. 3, p. 19.

32 *Bemerkungen auf einer Reise von der türkischen Grenze über die Bukowina durch Ost- und Westgalizien, Schlesien und Mähren nach Wien*, Wien, 1804.

33 Idem, p. 45.

34 Idem, p. 3.

35 Ibidem, p. 9.

36 *Reise durch einen Theil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Bucovina im Jahre 1805*, Pest, 1811.

37 *Monografia orașului Botoșani*, Fălticeni, 1925 ; vezi și *Botoșani istorie și contemporaneitate*, coordonator Stelian Cârsteian, București, s. d.

vitejie, slavii sînt blînzi, nemții harnici și înstăriți, românii însă leneși și ipocriți. Botoșanii ar avea aspectul de sat cu o populație de 10.000 de locuitori. Femeile de aici îi displac lui Batthyani, comerțul cu tutun al orașului s-ar extinde pînă la Leipzig și Brody. Faptul că „ispravnicii de aici trebuie să se îngrijească, după obiceiul Orientului, de cazarea și îngrijirea străinilor“³⁸, îl convinge pe Batthyani și mai mult în ceea ce privește caracterul turcesc al Moldovei. Și aspectul vestimentar al boierilor pare să confirme acest lucru : „Cei mai distinși din divanul moldovenesc poartă la fel cu cei otomani o barbă lungă ; nici chiar voievodul nu are voie să se lipsească de barbă. După masă răsună în fiecare zi muzica ienicerilor turci și de la apusul soarelui și pînă la miezul nopții, în fața casei domnitorului, arde ca la serai și la marele vizir o făclie“³⁹. Aceste constatări întăresc ideea orientalismului din Moldova. Ele corespund unui clișeu care apăruse în secolul al XVII-lea și definea printr-o serie de antagonisme raportul țărilor vest-europene cu cele est-europene considerate orientale. Batthyani nu face altceva decît să actualizeze acest clișeu care-l scutește să analizeze mai profund cele văzute în timpul călătoriei.

Un bun cunoscător al Moldovei a fost medicul Andreas Wolf care a locuit în Iași mai bine de șase ani (în perioada 1780—1797). De aici a întreprins călătorii în regiunile învecinate, străduindu-se să nu se lase influențat în însemnările sale⁴⁰ de scrierile lui Dimitrie Cantemir sau Sulzer. În vremea sa, partea de sus a Moldovei avea șapte districte, printre care se număra și Botoșani. Tîrgul Botoșani ocupa după Iași și Galați printre toate celelalte un loc de prim rang. Dacă mai înainte Botoșanii erau o localitate însemnată, fiind locuită de unguri și sași, la acea dată în tîrg trăiau numai valahi și evrei care ajungeau cu afacerile comerciale pînă în Bucovina. Prezentarea fizionomiei naționalităților devine, după cum vedem, un clișeu. Wolf oferă și o descriere a tîrgurilor în care își aveau sediul ispravnicii. Mai înainte ele fuseseră orașe, „acum însă nu trebuie să ni le închipuim ca localități mari, înconjurată de ziduri, cu clădiri frumoase, grădini atrăgătoare sau oranjerii, alei sau străzi pavate ; nimic din toate acestea. Cele mai multe case sînt din lemn, îngrădite și lipite cu lut ; grădinile sînt părăginite, ulițele murdărite cu noroi ; ...se văd cîteva dughene construite din lemn, plăcintării murdare, cîteva brutării din care abia se poate obține pîine pe jumătate coaptă, și un han plin de insecte, unde poți primi vin nou, dar de mîncare nimic în afară de mămăligă“⁴¹. Nici casele nu sînt solide. Acoperișurile sînt gata să cadă, încît pe un vînt puternic nu îndrăznești să intri în cameră, podelele sînt denivelate, ușile nu se potrivesc la tocure, au broaște nepotrivite și sînt prevăzute cu cătărămi, ferestrele, în loc de geam, sînt lipite cu hîrtie ; curtea este de cele mai multe ori neîngrădită, are șoproane și grajduri rele. Andreas Wolf dă și explicații pentru această situație dezolantă a

38 Batthyani, V., Op. cit., p. 99.

39 Idem, p. 103.

40 Wolf, Andreas. *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*, Hermannstadt, 1805, I, Bd.

41 Idem, p. 81.

Moldovei. Imaginea satelor și a târgurilor, spune el, ne arată cât de dăunător poate fi pentru o țară sistemul arendașilor. „Țăranii săraci, demni de compătimire, sînt prea exploatați de autorități, încît să mai fie în stare să-și poată construi o locuință ceva mai bună“⁴². Și apoi, adaugă el, districtele Moldovei au fost atît de des teatrul unor operații militare pentru turci, ruși și polonezi.

În 1837 apar la Berlin însemnările de călătorie ale lui C. O. L. Arnim⁴³. Intenția declarată a autorului e elaborarea unor schițe fugitive despre călătoria sa, care l-a adus la Galați, la Iași, Botoșani, Suceava și Cernăuți. Cel mai mult spațiu ocupă prezentarea carantinei de la Galați, apoi menționarea intrigilor soției lui Alecu Sturdza împotriva domnitorului moldovean. Arnim îl vizitează pe doctorul Cihac, descriind colecțiile Societății de medici și naturaliști de la Iași. De altfel, îi duce prietenului său, celebrului Alexandru Humboldt, o mostră mineralogică din colecția ieșeană drept cadou. Descrierea Moldovei se bazează și la Arnim pe realizarea contrastelor proprii clișeului orientului : la Iași „alternează hoteluri mari, construite pe alocuri într-un stil realmente frumos, cu căsuțe mici de lemn“⁴⁴. După Iași, călătorii rămîn noaptea următoare în Botoșani, unde curțile mari fac impresia unor case boierești de pe la țară din Germania. Sînt găzduiți de agentul comercial prusian de acolo⁴⁵.

Paul Körnbach a fost profesor de germană la Iași, în *Studiile sale despre limba franceză și daco-română*⁴⁶ include și prezentări geografice-istorice despre Moldova. Insistînd asupra caracterului romanic al limbii române, Körnbach combate, totuși, purismul, admițînd că doar înființarea unei Academii ce ar urma să scoată o gramatică și un dicționar unitar al limbii naționale ar putea remedia situația. În acest sens laudă activitatea depusă de Asachi, C. Negruzzi, C. Negri și N. Bălcescu. Körnbach prezintă și o scurtă schiță a istoriei literaturii române, remarcînd înclinația românilor pentru poezie. Scurta istorie a Moldovei este destul de exactă, face o trecere în revistă a economiei țării și remarcă predilecția moldovenilor pentru meșteșugul tapițatului, înflorirea comerțului. În cadrul descrierii orașelor, Körnbach urmărește o anumită schemă : caută să identifice, în tradiție romantică, ruine de cetăți, rămășițe romane, după care informează despre economia orașului respectiv. Succesiunea prezentării orașelor este în același timp și o ierarhizare : se începe cu Iașul, după care (Galați, Botoșani) scade importanța următoarelor orașe, ceea ce duce și la o reducere a cantității datelor prezentate. Botoșaniul este amintit drept „un orașel comercial important, centru de ținut, nu departe

42 Idem, p. 82.

43 Arnim, C. O. L., *Flüchtige Bemerkungen eines Flüchtling-Reisenden*, Berlin, 1837 ; traducerea lor românească a apărut sub titlul *Vizita în Moldova și în Bucovina a lui Arnim în 1839*, în *Codrul Cosminului*, 1936, p. 389-412.

44 Idem, p. 126.

45 În *Codrul Cosminului*, 1936, p. 409.

46 Körnbach, P., *Studien über französische und daco-romanische Sprache und Literatur, nebst einem Anhang, enthaltend historische, statistische, geo-und ethnographische Skizzen über die Moldau*, Wien, 1850.

de granițele Bucovinei. De aici se exportă foarte multe vite cornute spre Galiția⁴⁷. În capitolul al treilea destinat organizării politice și juridice, ținutul Botoșanilor este enumerat printre celelalte ținuturi din Țara de Sus. Fiecare ținut are un inpravnic, serviciu financiar, serviciu de drept penal și civil, o direcție a poliției, un magistrat, o școală normală cu patru clase al cărui inspector este ispravnicul ce stă sub supravegherea ministerului de instrucție publică⁴⁸.

În tradiția heineană sînt scrise *Tablourile de călătorie* ale lui Rudolf Saar⁴⁹. Asta înseamnă că preocuparea de peisaj, inclusiv al celui urban,, stă pe prim plan, în rest remarcându-se tendința de a formula constatările într-un mod cît mai neobișnuit. Saar a străbătut în 1869 Moldova venind de la Mihăileni, ajungînd la Iași — Podul Ieloi (Iloaiei) — Tîrgu Frumos — Roman — Bacău — trecătoarea de la Oituz. Potrivit propriilor declarații, face o călătorie de agrement, nefiind interesat în aprofundarea observațiilor făcute. Fiecare localitate este prezentată inițial în cadrul unui tablou vizual, de ansamblu, după care e integrată în mediul natural și social înconjurător. Iași are 50—60.000 de locuitori. Aici s-ar găsi pepeni, castraveți foarte buni, un paianjen cu cinci picioare ; orașul s-ar întinde pe o suprafață mare avînd două parcuri, dintre care unul, cel de la Copou, cu obeliscul, ar fi „mizerabil“. Comerțul cu alimente (secară, găini, giște) s-ar desfășura la porțile orașului, bancherii evrei ar face afaceri cu falimente fictive. Ținutul din jurul orașului n-ar oferi nimic din punct de vedere peisagistic, ar fi mereu expus inundațiilor și epidemiilor. Saar asistă la o bătaie între evrei și studenți, menționează că profesorii universitari s-ar ocupa mult de politică și mai puțin de prelegeri, astfel încît cineva ar putea ajunge doctor în drept, fără să fi audiat niște cursuri. Am înșirat aceste constatări pentru a demonstra că acest călător a adunat la întîmplare date, le-a interpretat spontan și fără control, ceea ce conferă jurnalului său un caracter eterogen. La Podul Iloaiei remarcă drumul neîntreținut, restaurantele proaste și lipsa cailor pentru poștalion. Povestește apoi legenda despre Baba Hîrca care s-ar ascunde pe Ceahlău și menționează la Bacău atacul asupra unui depozit de arme austriac. Botoșanii sînt prezentați la început : pe Saar îl impresionează acoperișurile strălucitoare de tablă, „crenelele pe turn“. Orașul arată foarte frumos văzut de la distanță. De aproape e supărător, pavajul prost și murdărie la hoteluri. Boierii de aici ar fi mereu în străinătate unde și-ar însuși titluri de conte, principe etc. Saar se oprește și la aspectul satelor din jur, menționînd că aici casa popii ar fi mereu pictată în albastru, avînd coloane sculptate în cerdac. „La biserică cupola boltită atinge bizantinul, în rest seamănă cu o capcană de șoareci“⁵⁰. Cîrciuma ar fi făcută din cărămidă, avînd ferestre mici, la mijloc s-ar afla poarta de intrare, la celălalt capăt al casei, ieșirea. Concluzia care se trage e că

47 Idem, p. 127.

48 Idem, p. 129.

49 Saar, R., *Reisebilder aus Rumänien*, în : *Über Land und Meer*, Stuttgart, 1869, p. 352-354 ; 286-387 ; 400-402.

50 Op. cit., p. 354.

boierii (autorii construcțiilor) : „n-au construit cu prea mult gust“⁵¹. Saar mai remarcă mecanismul parvenirii, care face ca arendașul nemilos să devină boier, apoi să ajungă boier de rangul unu, după care decade și se ridică în locul lui alt arendaș.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea au devenit o modă jurnalele de călătorie enciclopedice care încercau să adune exhaustiv informațiile despre o anumită țară. Un exemplu în acest sens îl constituie Neigebauer J. F., descrierea lui întrunind în mare parte toate caracteristicile unei monografii bine documentate⁵². Moldova numără 40 de orașe și 2016 sate. Țara se împarte în Moldova de Sus și de Jos, din care prima are 884, cea de Jos 1132 de sate. Prima este împărțită în șase ținuturi, anume Dorohoi, Botoșani, Suceava, Neamț, Roman și Bacău⁵³. Bazându-se pe recensământul populației din anul 1838, Neigebauer dă și alte informații despre fiecare ținut. Ținutul Botoșani se află între Basarabia și Bucovina. În cele 6 ocoale ale sale se află 188 de sate (în care trăiesc 11.711 țărani imposibili) și 7 orașe. Capitala Botoșani este al treilea oraș al principatului cu mai mult de 20.000 locuitori⁵⁴, printre care se află 647 de supuși străini, 150 de boieri, 3145 evrei și 2000 armeni, care au 2 biserici ; credincioșii de rit grec au 14 biserici și evreii 10 sinagogi. Cele 3847 de case ale acestui oraș se află pe străzi neregulate și murdare, astfel încât nu se vede că acest oraș are venituri anuale de 114.000 de piaștri. Din acest ținut se exportă spre Austria produse de 100.000 galbeni și spre Turcia de 20.000 galbeni. Din Austria se importă mărfuri de tot felul pentru 70.000 de galbeni, din Turcia pentru 20.000 de galbeni și din Rusia 8000 de galbeni⁵⁵. După statistica școlară din 1844, în Botoșani există o școală elementară cu 70 de elevi în anul I, 52 în anul II și 13 în anul III și o școală elementară armeană.

Un călător de la Leipzig, Rudolf Bergner, colaborator al revistei lui C. Diaconovich *Romänische Revue* (în 1888 publicase acolo două nuvele cu tematică românească), a întocmit trei asemenea jurnale de călătorie enciclopedice despre țara noastră, despre Maramureș, Transilvania și România (principatele unite)⁵⁶. Bergner era un bun cunoscător al țărilor române când a scris despre Moldova și Țara Românească. Ca și în celelalte două jurnale, perspectiva prezentării e dată la început, când vremea bună de la începutul călătoriei dă speranța unor impresii frumoase. Tot tabloul de ansamblu al Bucureștiului, care inaugurează prezentarea generală, a adoptat etimologiei București = oraș al bucuriilor (Freudenstadt), comparații cu Viena și Berlin sînt mereu favorabile capitalei românești, acestui „oraș al vilelor“, cum spune Bergner. Iar plăcerea receptării unor

51 Idem, p. 354.

52 Neigebauer, J. F., *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Breslau, 1854.

53 Idem, p. 13.

54 La p. 223 „mai mult de 25.000 de locuitori“ iar la p. 310 „sub 25.000 de locuitori“.

55 Vezi și Artur Gorovei, op. cit., p. 54.

56 Bergner, Rudolf, *Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884 ; *In der Marmarosch*, München, 1885 ; *Rumänien. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Breslau, 1887 (recenzie în *Globus*, Braunschweig, 1881, p. 223-224 ; 240 ; 253-254).

imagini surprinzătoare va caracteriza și restul jurnalului său de călătorie. Călătorește pe ruta Ploiești — Bacău, descoperind legende de locuri (despre haiducul Ion Ketrar), savurează la Roman dulceața moldovenească, vizitează Miclăușeni, Mircești, ajungînd apoi la Iași care-i amintește de așezarea în terase a Belgradului. Gara ar fi construită în stil venețian, îl atrag academia de pictură și Aman (pomenește de lucrul lui Aman la tabloul *Dumbrava Roșie*), se plînge de lipsa de lectură la hotel, face o baie în Bahlui; mitropolia îi aduce aminte de castelul de la Bratislava, vede un spectacol la teatrul evreiesc, remarcînd că o asemenea instituție nu ar fi posibilă în Germania și Austria.

Botoșanii ar fi al doilea oraș al Moldovei. Bergner îl vizitează venind de la Iași cu trenul. Orașul i se pare deosebit de curat, ceea ce este demn de apreciat întrucît așezarea este foarte întinsă. Distinge două părți: una constituie partea centrală a orașului, cealaltă suburbiile. Cea mai mare parte a Botoșanilor se compune dintr-o duzină de străzi liniștite, unde și-au construit vilele cei înstăriți. Aici pot fi văzute și mărețe conace boierești cu cerdace minunate și încăperi mari, decorate luxos. Pe cîteva străzi locuiesc numai oameni bogați, moșieri sau arendași. Botoșaniul are un gimnaziu impunător, numărul bisericilor este foarte mare, numai armenii dispun de două biserici. Bergner participă și la o serbare populară ce are loc tocmai în ziua sosirii sale în Botoșani. Venirea unui carusel produsese în oraș o senzație deosebită. Admiră costumele și mai ales portul unei tinere cu catrință strălucitoare, batic alb și cămașă albă, bogat brodată. Descrie atmosfera specifică serbării, unde poporul este atras de numerele de teatru nemaiîntîlnite pînă atunci în oraș. Între timp aristocrația se adună în grădină. Toaletele pariziene cele mai strălucitoare, corsaje de atlas albastru deschis, dantelă albă și haine de muselină sînt expuse privitorilor, modul de prezentare depășind în amploare pe toate cele din București și Iași. Treizeci sau patruzeci din frumusețile orașului se plimbă pe aleea principală în sus și în jos admirate de cavaleri eleganți și ofițeri ⁵⁷.

Avem aici imaginea Botoșanilor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, cu toate schimbările determinate de evoluția social-politică a țării. Este un oraș mare, cu peste 27.000 de locuitori, sediul diviziei a 8-a militare, avînd o filială a spitalului Sf. Spiridon din Iași, două grădini publice și mai multe școli: 1 liceu, 1 școală de meserii, 5 școli primare și 2 școli armenesti ⁵⁸.

În general călătorii germani au întocmit jurnale de călătorie despre Moldova, în care informațiile de ordin general au precumpănit. S-au reluat aceleași concluzii de mai multe ori, pentru că contactele directe româno-germane n-au fost suficient de continue ca să se poată aprofunda mereu cunoștințele respective. Mai mult, ele trebuiau repetate, readuse în memorie. Cînd s-au înmulțit datele despre Moldova, în secolul al XIX-lea, s-a ajuns și la unele forme de jurnal cu tendințe literare, tablourile de călătorie, în care viziunea de ansamblu, plasticitatea și originalitatea

⁵⁷ Bergner, Rudolf, *Rumänien*, Breslau, 1887, p. 72-74.

⁵⁸ Idem, p. 305.

expunerii au interesat mai mult decât informațiile documentare. Numai un număr redus dintre călătorii germani au ajuns și în ținutul Botoșanilor, cei mai mulți mulțumindu-se cu ruta Suceava — Iași — Galați. Totuși, chiar și din prezentările sumare și uneori eterogene, s-a putut constata că importanța acestor locuri pentru istoria Moldovei era cunoscută, la sfârșitul secolului al XIX-lea ajungându-se la o certitudine în privința rolului Botoșanilor, „al doilea oraș după Iași“.

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit greift auf frühere Darstellungen des Kreises und der Stadt Botoșani zurück (Gorovei, Cârstean) und ergänzt diese mit einer Reihe neuer Nachrichten über Botoșani. Die Bestimmung des Stellenwerts der Botoșani-Darstellung der einzelnen Typen von Reisebeschreibungen, zur Informationsübermittlung bzw. zur Fiktion (und mithin ihr Verhältnis für/gegen eine exkte Botoșani-Darstellung) werden anhand eines Textmaterials untersucht, das vom 17. Jahrhundert bis zum 20. reicht. Eine gewisse Akzentuierung der Bedeutung dieser Stadt in geopolitischer Hinsicht (und implizite in der Darstellung) kann am Ende des 19. Jahrhunderts erkannt werden. Daß Botoșani nur als Durchgangsstation benützt wurde, schränkt seine reale Bedeutung für Reisebeschreibungen allerdings ein. Eine eigene, ortsverbundene Thematik ist in unserem Material in Bezug auf Botoșani nicht feststellbar.